

ЗАПРОШУЄМО ДО ОБГОВОРЕННЯ

Наступна стаття (Салтан О. М. «Функціонування Харківського сільськогосподарського інституту протягом першого року німецько-фашистської окупації») друкується в якості дискусійної.

Редколегія не може погодитися з деякими положеннями і висновками статті. Не наводячи ніяких об'єктивних даних, автор, на нашу думку, необгрунтовано робить висновок про важливий етап становлення і розвитку ХНТУСГ ім. П. Василенко в роки німецько-фашистської окупації. Загальновідомо, що наприкінці 1941 р. інститут, частина студентів та більшість викладачів були евакуйовані в основному в м. Ташкент, де влилися в факультет механізації Ташкентського інституту механізації та ірригації сільського господарства і, таким чином, як вз ХІМЕСГ перестав існувати до реевакуації в м. Харків.

Тим більше він не міг існувати і в окупації, де окупаційною владою було відкрито Сільськогосподарський інститут, в якому було створено і факультет механізації сільського господарства. Як відомо, лабораторно-матеріальна база колишнього ХІМЕСГ була в основному евакуйована або (трактори, автомобілі, інша техніка) передана військовим частинам.

Як свідчать архіви факультету механізації періоду окупації та особові справи студентів, що навчалися на цьому факультеті, та, частково, і викладачів, які зберігаються в нашому університеті, факультет було створено із студентів різних внз, зокрема і ХІМЕСГ(таких, що заново вступили або раніше навчалися). Група викладачів також була досить строкатою, оскільки не всі викладачі, що залишилися в окупації, погодилися працювати в інституті. Впевнено можна сказати, що рівень викладання в такому інституті і на факультеті був невисоким.

Таким чином, на наш погляд, твердження, що факультет, який проіснував недовго, який не мав ні бази, ні досить кваліфікованих викладачів в області механізації, став етапом «становлення і розвитку ХНТУСГ ім. П. Василенка», як стверджує автор, не відповідає дійсності.

Функціонування Харківського сільськогосподарського інституту протягом першого року німецько-фашистської окупації

Розглядається специфіка функціонування Харківського сільськогосподарського інституту у перший рік німецької окупації Харкова. Аналізується структура інституту, його штат та фінансування. Автор робить висновок, що серед інших ВНЗ міста, ХСІ була відведена особлива роль у зв'язку з необхідністю підготовки фахівців аграрного сектору економіки Третього Рейху.

Ключові слова: заробітна плата, кошторис, окупаційна влада, посадові оклади, фінансування, Харківська міська управа.

Рассматривается специфика функционирования Харьковского сельскохозяйственного института в первый год немецкой оккупации Харькова. Анализируется структура института, его штат и финансирование. Автор делает вывод, что среди других высших учебных заведений города, Харьковскому сельскохозяйственному институту была отведена особая роль, в связи с необходимостью подготовки специалистов аграрного сектора экономики Третьего Рейха.

Ключевые слова: заработная плата, смета, оккупационная власть, должностные оклады, финансирование, Харьковская городская управа.

The article considers the specifics of functioning of the Kharkov agricultural Institute in the first year of the German occupation of Kharkov. The structure of the Institute, its staff and funding is analyzed. The author concludes that among other higher educational institutions of the city, Kharkiv agricultural Institute played a special role in connection with the necessity of training specialists of agrarian sector of the Third Reich economy.

Key words: wage estimates, occupation authorities, the salaries, financing, Kharkiv city Council.

Історія становлення і розвитку вищої освіти у роки нацистської окупації з кожним роком стає одним з пріоритетних напрямків сучасних наукових досліджень. Одним з таких яскравих епізодів є історія Харківського національного університету сільського господарства ім. П. Василенка, що впродовж 1941 – 1943 рр. переживав не тільки евакуаційну, а й окупаційну фазу власного буття. На превеликий жаль окупаційний етап існування цього ВНЗ залишається поза кадром. Побіжно згадує про нього проф. А. В. Скоробагатов [12-14]. Оминають цю тему й інші дослідники історії харківських ВИШів Ю. Журавський, Б. Мигаль, Б. Зайцев [3-4]. Ґрунтовно дослідивши специфіку існування ВНЗ в окупованому Харкові, лише на підкупаційних подіях навколо Харківського політехнічного інституту зосередив увагу вітчизняний історик Р. Пономаренко [10-11].

Практично єдиним достовірним і доступним джерелом інформації про окупаційну історію харківських вишів та ХНУСГ зокрема залишаються дивом вцілілі архівні документи й періодична преса, яка виходила на окупованих Вермахтом території України [1-2;

5-9; 11-14]. Тому завдання сучасних істориків полягає в тому, щоб на підставі аналізу наявних першоджерел заповнити лакуни історичного буття ВИШів у досить складні періоди їх історії. Саме це, значною мірою, і визначає мету даного дослідження.

Загалом історія більшості харківських інститутів впродовж 1941 – 1943 рр. являє собою суцільну «білу пляму». Не виключенням був і сільськогосподарський інститут. Як відомо, напередодні окупації Харкова ХСГІ було переміщено до Узбецької РСР, де він перебував до кінця осені 1943 р. Згідно офіційної довідки про історію ХНТУСГ ім. П. Василенка, яка розміщена на інтернет-сайті цього ВИШу: «війна зруйнувала плани і загальмувала розвиток інституту. З осені 1941 року по листопад 1943 року ХІМЕСГ знаходився в евакуації в м. Ташкенті, де він став факультетом механізації Ташкентського гідромеліоративного інституту» [15]. Загальний реєстр ректорів ХІМЕСГу свідчить, що з 1937 по 1944 рр. його очільником був Василь Семенович Цурко, а з 1944 по 1947 рр. Борис Петрович Радченко. Отже, вважається, що під час окупації з тих чи інших причин інститут не працював. Однак це не зовсім так. Захопивши Харків, окупаційна влада провела інвентаризацію приміщень у яких до війни розміщувались інститути. Беручи до уваги об'єктивні труднощі пов'язані з їх комунальним забезпеченням, кадровими та фінансовими проблемами, більшість навчальних закладів впродовж першого кварталу 1942 р. перебувала на консервації. Це був своєрідний стан анабіозу, коли незначні кошти виділялись на заробітну плату невеликій кількості працівників, які по-суті зберігали вціліле майно. Як свідчать архівні документи, Харківський сільгоспінститут належав до тих вишів, які перебували на особливому утриманні, адже цей навчальний заклад утворювали сім інститутів [Див. додаток 1]. Харківський сільськогосподарський інститут вважався академічною метрополією, яка поглинала: інститути механізації, зоотехнічний, автошляховий, агро меліорації, землевпорядкування та ветеринарії. Таким чином, міська управа за підтримки німецького командування, утворила мегавуз, який впродовж 1942 р. мав відновити повноцінну роботу. Сільгоспінститут та інститут ветеринарії очолювали директори, які прагнули отримувати зарплатню від 1500 до 200 крб. Два декани – по 1000 крб., головбух – 800 крб., професори та завідуючі кафедр (одночасно завідуючі лабораторій) що працювали на ставку – 750 крб. Найнижчі зарплати декларувались для вартових – 200 крб. та прибиральниць – 225 крб. Загалом впродовж першого кварталу 1942 р. на утримання персоналу директор

Сільськогосподарського інституту (*дали* – СГІ) – пан Вітязь та бухгалтер Шамраєва просили затвердити кошторис у розмірі 130 тис. 350 крб. [2, арк. 90].

Друга частина фінансового балансу стосувалась канцелярських та господарських витрат. Їх перелік складався з 11 пунктів, до яких, зокрема входили: придбання канцелярського приладдя – 800 крб., опалення – 2600 крб., дрібні поточні ремонти – 4500 крб. та навіть об'яви в газеті про реєстрацію – 1200 крб. тощо [2, арк. 90]. В цілому на господарські витрати впродовж першого кварталу 1942 р. очільники вишу просили у Харківської міської управи 26 тис. 200 крб. Загальний кошторис дорівнював 156 тис. 550 крб. [2, арк. 90]. Для порівняння кварталний кошторис університету його керівництво планувало ухвалити на рівні 107 тис. 850 крб., а політехнічного інституту в об'ємі 101 тис. 450 крб. [2, арк. 88-89].

Після початку роботи СГІ, у викладацького складу з'явиться можливість отримувати гроші за реальну роботу. При чому цей процес не буде обмежений лише Харковом. Як зазначала полтавська газета «Нове життя» (в одному з грудневих номерів за 1942 рік), описуючи відкриття Полтавського інституту кормів: «На місце примусово евакуйованих наукових фахівців (*до Полтави – авт.*) запрошено видатних агрономів з Харківського Сільськогосподарського Інституту та Науково-Дослідного Інституту Землеробства» [12].

Достеменно невідомо чи задовольнили місцеві чиновники доволі великі апетити сільськогосподарського інституту, протягом першого кварталу 1942 р. але відомо що за 12 днів до початку вступних іспитів – 8 жовтня 1942 р. харківська газета «Нова Україна» надрукувала оголошення про вступ до Сільсько-Господарського інституту (*два слова через дефіс і з великої букви – Авт.*) Лівобережної України, який мав почати роботу з 1 листопада [5].

Вказаний виш складався з п'яти факультетів, термін академічного навчання на яких становити чотири роки. Впродовж п'ятого року студенти мали готувати й захищати дипломний проект. Це була завершальна фаза у здобутті повної вищої освіти. Анонімний автор оголошення вказував, що Сільсько-Господарський інститут забезпечує студентів необхідним експериментальним обладнанням та навчальною літературою. Було організовано і харчування усіх студентів, при цьому харківські вступники мали отримувати пайку на загальних підставах.

Навчання було безкоштовним, а от із житлом були проблеми. Адміністрація гуртожитків не надавала, тому студенти мали за власний кошт винаймати помешкання. До СГІ приймали випускників середніх шкіл, а також тих, хто вже навчався у ВНЗ до початку окупації. При чому ті з абітурієнтів, які вже мали досвід навчання поновлювались на відповідний курс, але диференційовано, після ретельного вивчення документів. Прийом до вишу не передбачав вікових обмежень. Певну перевагу мали слухачі, які вже навчалися у споріднених інститутах: агротехнічному, зоотехнічному, ветеринарному, плодоягідному, механізації сільського господарства тощо. Регулювалось питання переведення студентів із одного ВНЗ до іншого, при цьому другокурсник іншого інституту ставав першокурсником СГІ. Зараховували одразу і на 2 курс, але за умови складання академічної різниці – низки спеціальних сільськогосподарських дисциплін. Окрему групу спудеїв мали становити так звані вільні слухачі. До цієї категорії зазвичай зараховували іногородніх студентів, хоча ними могли бути і харків'яни. Категорія вільного слухача звільнялася від обов'язкового відвідування лекцій, але лабораторні заняття для них викладачі мали проводити за спеціальним планом. Інформацію такого ж змісту передрукувала 15 жовтня 1942 р. «Маріупільська газета» [14].

Вже 17 жовтня 1942 р. газета «Нова Україна» рапортувала про початок роботи приймальної комісії у СГІ, яка в першу чергу розглядала заяви тих, хто міг бути зарахований без складання вступних іспитів [1]. Що стосується дисциплін вступної кампанії, то до їх переліку входили: математика, фізика, хімія, німецька та українська мова. При цьому зазначалося, що від абітурієнтів будуть вимагати знання вищезазначених предметів у обсязі шкільної програми. Викладачі СГІ проводили і підготовчу роботу. У першій половині дня по вул. Єпархіальній 40 (нині – вул. Алчевських 40) викладачами СГІ проводились консультативні заняття з німецької мови, фізики, математики, й української мови [5]. Як свідчать фонди ДАХО, схожі підготовчі курси були організовані і на базі Харківського політехнічного інституту [15-16].

За два дні до початку роботи приймальної комісії – 18 жовтня 1942 р. журналіст Г. Колесник помістив замітку яка (дублюючи оголошення від 8.10.42) рекламувала навчання в Харківському Сільсько-Господарському інституті. Окрім вже відомих даних щодо вступу та навчання, стаття повідомляла, що СГІ вважається найстарішим європейським вишем такого типу. Автор зазначав, що

цей навчальний заклад набуває широкої спеціалізації, адже навчальні програми розроблені на основі європейських сільськогосподарських інститутів, зокрема Берлінського [6]. Програмовий матеріал окрім фахового, передбачав викладання філософських наук. Назви п'яти факультетів визначали основні напрямки навчання. До складу СГІ входили факультети: рілний, зоотехнічний, механізації сільського господарства, лісовий, землевпорядний. Журналіст завдячував німецькому командуванню у забезпеченні вишу матеріально-технічною базою, що, за його словами, дозволяло організовувати впродовж усього періоду навчання щорічні практики, при чому у власних господарствах інституту. Вказану статтю журналіста Г. Колесника впродовж листопада – грудня було передруковано в низці окупаційних газет Лівобережної України [7-9]. Це була своєрідна рекламна акція з залучення абітурієнтів до вступу в цей перспективний харківський виш.

Не менш цікавим є і започаткування Харківської школи агрономів. Вона виникла на базі сільгоспінституту, та оголосила про набір на перший курс агрономічного факультету і факультету механізації сільського господарства, а також на підготовчі курси одразу ж після німецької деокупації Харкова – 16 березня 1943 року [11]. На перший курс школи агрономів приймали осіб із середньою освітою, а також тих, хто мав за плечима три курси радянського технікуму. Підготовчі курси запрошували учнів, які закінчили 8 і 9 клас середньої школи. При чому термін навчання для тих, хто провчився у школі вісім років становив шість місяців, а колишні дев'ятикласники надолужували програму останнього десятого класу за два місяці. Підготовчі курси мали розпочати роботу 1 липня 1943 р., сама ж школа агрономів планувала відкрити навчальний рік 1 вересня. Прийом документів для вступу на перший курс мав тривати до 10 серпня, а на підготовчі курси – до 25 червня 1943 р. за адресою вул. Єпархіальна 44 [11].

Слід зазначити, що анонсована у березні 1943 р. Харківська школа агрономів не відбулася. Активізація бойових дій, нарешті – визволення міста від німців у серпні 1943 р. унеможливили реалізацію цього навчального проекту. Що стосується сільськогосподарського інституту, то окупаційна влада, хоча і з запізненням, але все ж «завантажила» один навчальний рік, який по-суті став аматорсько-експериментальним. Незважаючи на це, сам факт відкриття низки ВНЗ у найбільшому місті України став непересічною подією. Варто наголосити, що з усіх існуючих ВИШів окупаційного Харкова

періодична преса приділяла увагу лише університету, політехнічному і сільськогосподарському інститутам, що є свідчення неабиякої ваги зазначених освітніх установ Прифронтової зони окупації. Пріоритетність сільгоспінституту пояснюється нагальною потребою у забезпеченні Третього Рейху кваліфікованими фахівцями у галузі сільського господарства, яке у той період було одним із визначальних чинників економічного розвитку країни. Вочевидь, Харківський сільськогосподарський інститут став єдиним навчальним закладом такого типу на Лівобережжі. Як бачимо з метою заощадження коштів, практичні німці вдалися до створення мегавузу – надпотужного навчального комплексу з власною науково-технічною базою. При цьому, при організації навчально-виховного процесу німецькі традиції симбіотично поєднувались із ліберальними принципами дореволюційної вищої школи Росії, відповідно до існуючих європейських стандартів, за умови обов'язкової українізації та суспільної рівності.

Таким чином, беручи до уваги вищезазначені аргументи, етап становлення і розвитку ХНТУСГ ім. П. Василенка в роки нацистської окупації слід вважати dokonаним фактом. А тому цей (непопулярний у радянські часи) епізод існування даного ВНЗ України, має увійти в його аннали його багаторічної історії.

Література

1. Г. К. Розпочала роботу приймальна комісія / Г. К. // Нова Україна. – 17 жовт. – 1942.
2. Державний архів Харківської області. - Р-2982. - Оп. 4. - Спр. 246. - 129 арк.
3. Журавский Ю. И. Харьковский университет в годы Великой Отечественной войны: монография / Ю. И. Журавский, Б. П. Зайцев, Б. К. Мигаль. — Харьков: Вища школа, 1989. — 152 с.
4. Зайцев Б. П. Університет в окупованому Харкові жовтень 1941 р. – серпень 1943 р.: до 200-річчя Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна / Б. П. Зайцев // UNIVERSITATES. Наука и просвещение. — 2000. — № 1. — С. 54–62.
5. Колісник Г. Про вступ до Сільсько-Господарського Інституту / Г. Колісник // Нова Україна. — 8 жовт. – 1942.
6. Колісник Г. Навчання в харківському Сільсько-Господарському інституті / Г. Колісник // Нова Україна. — 18 жовт. – 1942.
7. Колісник Г. Навчання в харківському Сільсько-Господарському інституті / Г. Колісник // Відбудова. — 17 лист. – 1942.
8. Колісник Г. Навчання в харківському Сільсько-Господарському інституті / Г. Колісник // Донецкий вестник. — 27 нояб. – 1942.
9. Колісник Г. Навчання в харківському Сільсько-Господарському інституті / Г. Колісник // Донецька газета. — 13 груд. 1942.

10. Мигаль Б. К., Зайцев Б. П., Соробагатов А.В. Харків у період Великої Вітчизняної війни / Б.К. Мигаль, Б. П. Зайцев, А.В. Соробагатов // Історія міста Харкова ХХ століття. — Харків.: Фоліо, Золоті сторінки, 2004. — С. 309–374.
11. Набір до Харківської школи агрономів // Нова Україна. — 16 червня. - 1943.
12. Н.У. По визволеній Україні. Полтавський інститут кормів / Н.У. // Нове життя. — 18 груд. —1942 р.
13. О. П. Харківський університет відновив наукову роботу / О. П. // Нова Україна. — 22 жовтня. —1942.
14. Перший Харківський С-Г Інститут вже працює // Маріупільська газета. — 15 жовт. — 1942.
15. Пономаренко Р.О. Наукова діяльність у Харкові під час окупації (1941–1943) / Р. О. Пономаренко // Питання історії науки і техніки. — 2008. — № 3. — С. 65–70.
16. Пономаренко Р.О. Харківський політехнічний інститут в роки окупації 1941–1943 / Р. О. Пономаренко // Питання історії науки і техніки. — 2011. — № 2. — С. 48–56.
17. Соробагатов А.В. Харківське міське самоуправління в 1941–1943 рр. / А. В. Соробагатов // Вісник Харківського університету — 1997. — № 396. — Історія. — Вип. 29. — С. 167 – 176.
18. Соробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації 1941 – 1943 рр. / А. В. Соробагатов. — Харків.: Прапор, 2004. — 376 с.
19. Скоробагатов А.В. «Жизнь с врагом»: повседневная жизнь в оккупированном немцами Харькове (1941–1943) / А.В. Соробагатов // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза 1920 – 1950-е годы) / Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. — Харьков.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. — С. 312 – 325.
20. Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сайту: <http://khntusg.com.ua/node/162>. — Заголовок з екрану. — 10.02.17.

ХАРКІВСЬКА МІСЬКА УПРАВА
ВІДДІЛ ОСВІТИ

КОШТОРИС ВИДАТКІВ

НА ВИТРАТИ ПО УТРИМАННЮ ХАРКІВСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ на І-й КВАРТАЛІ 1942 р.

Посади	Харків, Сільс./ Госп. Ін-т	Ін-т Механізації	Ін-т Зоотехнічний	Ін-т Автошляховий	Ін-т Агроменіорації	Ін-т Землевпорядкув	Ін-т Ветеринарії	РАЗОМ	СТАВКА	Сума на 3 місяці
Директор Інституту	1							1	2000	6000
Директор Інституту							1	1	1500	4500
Заст. директора по учбов. частині							1	1	900	2700
Пом. Директора по адм.-госп. частині							1	1	750	3250
Декан	1						1	5	1000	15000
Керуючий справами	1						1	2	450	2700
Секретар-переклад.	1						1	2	300	1800
Друкарка	1							1	300	900
Головний бухгалтер	1							1	800	2400
Заст. Голов. бухгалт. /гол. бухгалтер в 1-Пм/							1	1	600	1800
Касир								1	350	1050
Доглядач будинків							1	5	300	4500
Зав. господарства							1	1	300	900
Слюсар	1						1	2	300	1800
Двірник	3						2	8	250	6000
Вартові	6						3	18	200	10800
Прибиральниці	2						3	8	225	5400

